

## Розділ 2. ТВОРЧИЙ УЧИТЕЛЬ-ПРОФЕСІОНАЛ В ІСТОРІЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДУМКИ ТА ПОРІВНЯЛЬНІЙ ПЕДАГОГІЦІ

УДК 378.091:81'255

© 2015

Бахов І.С.

### КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ПОЛІКУЛЬТУРНОЇ ОСВІТИ

*У статті розглядається проблема культурно-історичних засад формування полікультурної освіти. Підкреслено актуальність проблеми, досліджено комплекс історичних і соціально-культурних чинників, а також філософсько-педагогічних і психологічних детермінант, які дозволяють виділити найбільш поширені підходи до розуміння сутності полікультурної освіти. Обґрунтовано завдання та основні принципи полікультурної освіти. Сутність полікультурної освіти розглядається як вид цілеспрямованої соціалізації студентів, що забезпечує формування соціально-настановних і ціннісно-орієнтаційних схильностей студентів до міжкультурної комунікації і обміну.*

**Ключові слова:** полікультурна освіта, формування, культурні цінності, відмінності, толерантність, виховання.

**Постановка проблеми у загальному вигляді...** XXI століття – це епоха корінних змін, час співпраці націй і так званої «глобалізації», століття нової культури і впровадження нових технологій, що пред'являють до особистості вимоги на рівні розуміння нових можливостей.

Найважливішою закономірністю розвитку сучасного суспільства є зближення країн і народів, посилення їх взаємодії та глобалізація світу. Все це обумовлює зміни в освіті, якій належить вирішити складне завдання підготовки молоді до життя в умовах багатонаціонального та полікультурного середовища, до діалогу та міжкультурної взаємодії.

Сучасне українське суспільство є полікультурним, через те, що воно об'єднує людей різних національностей з усіма формами взаємодії та взаємовпливів.

Глобалізація висуває перед освітою складне завдання підготовки молоді до життя в умовах полікультурного середовища. Важливо навчити молодь спілкуватися і співпрацювати з людьми різних національностей, рас, віросповідань, розуміти і цінувати своєрідність різних культур, виховати її в душі толерантності.

#### **Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...**

Аспекти проблеми полікультурної освіти знайшли відображення у працях таких дослідників з Росії та України, як І. Бесарабова, В. Болотов, І. Васютенкова, О. Гаганова, О. Джуринський, О. Котенко, В. Луговий, А. Овчарук, Л. Перетяга, В. Серіков, С. Сисоєва, І. Тараненко, Г. Фрейман, К. Юр'єва та групи зарубіжних вчених.

**Формулювання цілей статті...** Завданнями статті є розгляд культурно-історичних засад формування полікультурної освіти в умовах глобалізації.

**Виклад основного матеріалу дослідження...** Полікультурна освіта розглядається сьогодні як процес залучення підростаючого покоління до етнічної, національної та світової культури; як розвиток і формування вміння жити в полікультурному поліетнічному світі; як процес виховання нового покоління, що володіє загальнопланетарним мисленням [8].

Основу полікультурної освіти складають виховання та освіта в контексті діалогу культур;

- виховання толерантності та релігійно-етнічної культури;
- освоєння загальнолюдських цінностей світової та національної культури;
- виховання культури міжнаціонального спілкування.

Таким чином, полікультурна освіта характеризується наявністю гуманістичної освітньої ідеології і провідного особистісно-орієнтованого типу освіти. Вищою цінністю полікультурної освіти є людина, особистість учня.

Мета полікультурної освіти полягає у формуванні людини, здатної до активної та ефективної життєдіяльності в багатонаціональній і полікультурному середовищі, що володіє розвиненим почуттям розуміння і поваги інших культур, вмінням жити в мирі та злагоді з людьми різних національностей, рас, вірувань. В цих умовах полікультурна освіта, з одного боку, сприяє етнічній ідентифікації та формуванню культурної самосвідомості студентів, а з іншого боку, перешкоджає їх етнокультурній ізоляції від інших країн і народів.

Важливою соціально-політичною детермінантою розвитку полікультурної освіти є інтенсивний розвиток інтеграційних процесів як важливої складової розвитку сучасного світу, а також прагнення України та інших країн інтегруватися у світовий та європейський соціально-культурний та освітній простір, зберігаючи при цьому національну своєрідність. Інтеграційні процеси сприяють перетворенню Європи на багатомовне середовище, в якому національні мови мають рівні права [5].

Розвиток полікультурної освіти зумовлений не тільки сучасними історичними та соціокультурними передумовами, але й спирається на ряд традицій вітчизняної і зарубіжної філософії, педагогіки та психології.

Дослідження усього комплексу історичних і соціально-культурних чинників, а також філософсько-педагогічних і психологічних детермінант дозволяє нам виділити найбільш поширені підходи до розуміння сутності полікультурної освіти.

Відзначимо перший з них як *акультираційний*. З цим підходом пов'язана і поява самого терміна "полікультурна освіта". В рамках акультираційного підходу значна частина зарубіжних досліджень дотримується думки про те, що полікультурна освіта має орієнтуватися на культуру переселенців. Німецька дослідниця Урсула Бос-Нюнінг зазначає, що теоретичне тлумачення поняття «культура мігрантів» є на сьогоднішній день центральним, але поки невирішеним завданням дослідників процесів міграції. Полікультурна освіта має включати в себе вивчення традицій рідної культури, процесу переробки цих традицій в рамках нової культури, оскільки конфронтація зі зміненими умовами життя викликає необхідність у виробленні нових культурних орієнтирів [9]. Таке формулювання завдань полікультурної освіти припускає необхідність серйозного вивчення культури мігрантів, але уникає таких педагогічних норм як «взаємне культурне збагачення».

В рамках акультираційного підходу центральне місце займає питання про культурну ідентичність (набір культурних форм, рис, характеристик) людини. При його розгляді полікультурна освіта базується насамперед на екзистенціалістських ідеях вільного вибору і трансцендентальності сприйняття людини людиною.

В цілому у вітчизняних дослідженнях акультираційний підхід не отримав значного поширення, бо для України більш актуальним є збереження і збагачення як української культури, яка виступає в нашій країні в якості домінуючої культури, так і національно-культурної своєрідності інших народів, що населяють Україну.

У полікультурному суспільстві освітній простір має будуватися з урахуванням сучасного соціокультурного середовища. Ця проблема активно розробляється сьогодні у вітчизняній та зарубіжній науці [4; 5].

У зв'язку з цим великого значення набуває діалоговий підхід, заснований на ідеях відкритості, діалогу культур, культурного плюралізму. З позицій цього підходу полікультурна освіта розглядається як спосіб залучення студентів до різних культур з метою формування загальнопланетарної свідомості, що дозволяє тісно взаємодіяти з представниками різних країн і народів та інтегруватися у світовий та загальноєвропейський культурно-освітній простір.

Філософсько-методологічною основою даного підходу є таке розуміння діалогу, коли всі філософські системи не відкидаються, а співіснують і взаємодіють (В. С. Біблер). Гуманізм такої взаємодії полягає в тому, що кожен суб'єкт культури має пережити неповноту буття перед нескінченною різноманітністю всієї світової культури. За таких умов єдиним розумним і разом з тим моральним шляхом справжнього об'єднання різних культур може бути визнаний тільки діалог між ними.

Таким чином, діалогічність – це особлива якість культури, яка прагне до цілісності та інтеграційності. Ця якість забезпечує механізм самозбереження і саморозвитку культури, допомагає уникнути її стагнації, скам'яніння і ритуалізації. Діалогічність дозволяє прийняти чужі аргументи, чужий досвід, водночас завжди шукає балансу, компромісу.

В процесі полікультурної освіти цей зв'язок забезпечується підготовкою студентів до розуміння іншої культури, до визнання навколишньої різноманітності.

Важливою філософсько-культурологічною підставою полікультурної освіти є теза про культурний плюралізм, який покликаний відобразити в специфічно переломленому (акультированому) вигляді багатоплановість і суперечливість соціальної дійсності. Ми повинні визнати, що світ – це відмінність, а тому необхідне єднання культурного різноманіття. Діалог, який усвідомлюється як фундаментальний принцип життєдіяльності культур, вказує на істотну потребу однієї культури в іншій.

В процесі полікультурної освіти ми стикаємося з диференційованими єдностями культури минулого, теперішнього і майбутнього, які можуть бути осмислені лише у їх історичної наступності і взаємозв'язку. Кожна з цих єдностей «тришарова», в кожній є свій «зафіксований», своє актуальний і свій потенційний зміст (сенс, значення). Потенційний сенс минулого і «зафіксоване» передбачення майбутнього зустрічаються в актуальному змісті сьогодення. «Зафіксований» зміст цього багато в чому пізнається в актуальному попереднього минулого, а потенційний сенс теперішнього відгукується так чи інакше в актуальному змісті майбутнього, наступного за нинішнім. Так, уявлення про культуру як про відкриту диференційовану єдність дозволяє осмислити низку типологічно різних і історично віддалених один від одного культур як цілісно-смыслову єдність що триває в часі, як деякий безперервний історично-мінливий, суперечливий, але внутрішньо цілісний континуум загальної людської культури.

В рамках діалогового підходу вчені розглядають полікультурну освіту як «сучасну тенденцію світового процесу, яка стверджує ідею про те, що в основі світової цивілізації лежить безліч незалежних самостійних сутностей» [7]. Розкриваючи суть полікультурної освіти, дослідники підкреслюють, що вона спрямована на збереження і розвиток усього різноманіття культурних цінностей, норм, зразків і форм діяльності, існуючих в

даному суспільстві, і базується на принципах діалогу та взаємодії різних культур. Вона розглядає полікультурну освіту в міжнародному та міжнаціональному контексті як взаємозв'язок різних культурних середовищ в сферах освіти.

Схожу позицію займає інша група вчених, відзначаючи, що полікультурна освіта не тільки означає різне для різних людей в суспільстві, а й взагалі на глибинному рівні обумовлена економічними реаліями та ідеологією різних соціумів [3; 5].

Критикуючи акультураційний підхід до полікультурної освіти, Г. Дмитрієв зауважує, що багато дослідників називають мультикультурною або полікультурною освітою те, що по суті є поліетнічною освітою, тобто відображає питання, пов'язані з нормалізацією відносин між етнічно різними групами і індивідами. У полікультурній освіті він бачить не тільки «спосіб протистояти расизму, упередженням, упередженості, етноцентризму, ненависті, заснованої на культурних відмінностях», а й «педагогічну спробу допомогти зрозуміти свою культуру, роль узагальнень та стереотипів у комунікації між різними культурами, усвідомити своє «Я» [3].

Існує ще одне визначення полікультурної освіти як педагогічної відповіді на реальність мультикультурного суспільства, як відкритої діяльнично-орієнтованої концепції, яка сприймає всі суспільні зміни та ініціює інноваційні процеси. Полікультурна освіта розглядається як внесок у виховання в душі миру шляхом вирішення міжкультурних конфліктів. Автор даної концепції (Г. Померін) виходить з ідеї визнання індивідуальних відмінностей кожної особистості і вважає полікультурну освіту діяльнично-орієнтованою і відкритою для нових знань і нового досвіду.

Цінним, на наш погляд, є визначення полікультурної освіти американського дослідника Томас : «Полікультурна освіта має місце, коли певна особа прагне в спілкуванні з людьми іншої культури зрозуміти їх специфічну систему сприйняття, пізнання, мислення, їх систему цінностей і вчинків, інтегрувати новий досвід у власну культурну систему і змінити відповідно до чужою культурою. Полікультурна освіта спонукає разом з пізнанням чужої культури і до аналізу системи власної культури» [10].

Таке розуміння дозволяє виділити різні рівні полікультурної освіти або ступені прилучення до чужої культури: від розуміння до запозичення деяких зразків діяльності та їх селективного застосування. Зазначені рівні можуть відповідати окремим етапам в процесі полікультурної освіти або бути її кінцевим результатом.

Останнім часом в ході психолого-педагогічних дискусій з проблем полікультурної освіти з'являються концепції та окремі теоретичні положення, які умовно можна об'єднати в змістових межах соціально-психологічного підходу, який ще не сформувався в повній мірі в науці. Разом з тим, вже можна виділити його деякі відмінні ознаки, найбільш важливою з яких є розгляд полікультурної освіти як особливого способу формування певних соціально-настановчих та ціннісно-орієнтаційних схильностей, комунікативних та емпатійних умінь, що дозволяють випускникові середньої та вищої школи здійснювати інтенсивну міжкультурну взаємодію та проявляти розуміння інших культур, а також толерантність по відношенню до їх носіїв.

У традиціях соціально-психологічного підходу витримана концепція так званих «культурних відмінностей». Її прихильники формулюють наступні *цілі полікультурної освіти*:

- розвиток терпимості по відношенню до чужого способу життя та стилю поведінки, заснованої на розумінні відмінностей в культурній зовнішності людини, які можуть привести до конфліктів між представниками різних соціальних верств;

- усвідомлення того, що культурні відмінності та чужі культури в цілому впливають на емоційну сферу людини, стаючи джерелом її переживань і потрібнісних станів;

- розвиток здатності диференціації всередині чужої культури, вміння оцінювати системи цінностей і норм за ступенем їх історично-конкретної важливості для певних видів діяльності;

- формування здатності інтегрувати елементи інших культур у власну систему мислення і цінностей.

Таким чином, вирішення задач полікультурної освіти школярів і студентів вимагає посилення полікультурної складової у підготовці майбутнього фахівця [1]. У зв'язку з цим певне значення набуває висунуте Г. Д. Дмитрієвим теоретичне положення про багатокультурність як важливу складову професіоналізму. Виходячи з цього положення, студенти різних спеціальностей майбутні фахівці «повинні вміти працювати з різними в культурному відношенні людьми, правильно розуміти людську відмінність, бути толерантними до них, вміти установлювати своїми особистими діями і словами культурний плюралізм в суспільстві» [3].

Полікультурна освіта базується на наступних педагогічних *принципах*:

- ✓ виховання людської гідності та високих моральних рис;
- ✓ виховання для співіснування соціальних груп різних рас, релігій, етносів;
- ✓ виховання толерантності, готовності до взаємного співробітництва.

До *функцій* полікультурного виховання можна віднести:

- ✓ формування уявлень про різноманіття культур та їх взаємозв'язку;
- ✓ усвідомлення важливості культурного різноманіття для самореалізації особистості;
- ✓ виховання позитивного ставлення до культурних відмінностей;

✓ розвиток умінь і навичок взаємодії носіїв різних культур на основі толерантності і взаєморозуміння.  
Перед полікультурним вихованням стоять три групи цілей, які можна позначити поняттями «плюралізм», «рівність», «об'єднання»:

- ✓ повага і збереження культурного різноманіття;
- ✓ підтримка рівних прав на освіту і виховання;
- ✓ формування і розвиток в душі загальнонаціональних, політичних, економічних, духовних цінностей.

Таким чином, зміст полікультурного виховання будується навколо наступних орієнтирів:

- ✓ соціокультурної ідентифікації особистості;
- ✓ освоєння системи понять і уявлень про полікультурне середовище;
- ✓ виховання позитивного ставлення до культурного оточення;
- ✓ розвитку навичок соціального спілкування.

Аналіз основних підходів та провідних концептуальних ідей полікультурної освіти показує, що всі ці підходи змістовно доповнюють один одного, а цілі, сформульовані в рамках окремих концепцій, можуть розглядатися як напрям діяльності школи на різних етапах реалізації полікультурної освіти учнів та студентів.

**Висновки...** На основі вищевказаного аналізу сформувалося наше власне бачення сутності полікультурної освіти учнів та студентів. Ми розглядаємо її як вид цілеспрямованої соціалізації студентів, що забезпечує: на когнітивному рівні – освоєння зразків і цінностей світової культури, культурно-історичного та соціального досвіду різних країн і народів; на ціннісно-мотиваційному рівні – формування соціально-настановних і ціннісно-орієнтаційних схильностей учнів до міжкультурної комунікації і обміну, а також розвиток толерантності по відношенню до інших країн, народів, культур і соціальних груп; на діяльнісно-поведінковому рівні – активну соціальну взаємодію з представниками різних культур при збереженні власної культурної ідентичності.

#### **Використана література :**

1. Ахвердова О.А. Личностная и поведенческая изменчивость подростков в полиэтническом образовательном континууме: монография / О.А. Ахвердова, О.В. Погожева. – М. : Илекса, 2008. – 456 с.
2. Болгаріна В., Лощенова І. Культура і полікультурна освіта / В. Болгаріна, І. Лощенова // Шлях освіти. Педагогічна преса. – 2002. – №1. – С. 2-6.
3. Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование / Г.Д. Дмитриев. – М. : Народное образование, 1999. – 208 с.
4. Кузьменко В.В., Гончаренко Л.А. Полікультурність як засіб формування особистісного світосприйняття міжетнічних стосунків / В.В. Кузьменко, Л.А. Гончаренко // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції “Проблема цілісного розвитку особистості студента як суб’єкта педагогічної взаємодії (глобальні і регіональні тенденції)”. – Донецьк, Дон.НУ – 2004. – С.19-23.
5. Лощенова І.Ф. Развитие идей поликультурного воспитания у мировой педагогической мысли // И.Ф. Лощенова // Педагогіка і психологія. Педагогічна преса. – 2002. – № 1-2. – С.68-77.
6. Менская Т.Б. Поликультурное образование: Программы и методы / Т.Б. Менская // Общество и образование в современном мире: сборник материалов из зарубежного опыта. – М. : ИНПО, 1993. – Вып. 2. – 177 с.
7. Шафрикова А. В. Мультикультурный подход в обучении и воспитании школьников: автореф. дис. ... канд. пед. наук / А.В. Шафрикова. – Казань, 1998. – 28 с.
8. Bakhov I. S. Dialogue of Cultures in Multicultural Education. [Text] World Applied Sciences Journal 29 (1): 106-109, 2014. DOI: 10.5829/idosi.wasj.2014.29.01.13775
9. Boos-Nünning, U., Hohmann, M., Reich, H. Aufnahmeunterricht, Mutter-sprachlicher Unterricht, Interkultureller Unterricht. Ergebnisse einer vergleichenden Untersuchung zum Unterricht für ausländische Kinder in Belgien, England, Frankreich und den Niederlanden. München, 1983.
10. Thomas, A. Temperament and Development. / A. Thomas, S. Chess. – N.Y., 1977.

#### **Бахов И.С.**

#### **КУЛЬТУРНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЛИКУЛЬТУРНОГО ОБРАЗОВАНИЯ**

*В статье рассматривается проблема культурно-исторических основ формирования поликультурного образования. Подчеркнута актуальность проблемы, исследован комплекс исторических и социально-культурных факторов, а также философско-педагогических и психологических детерминант, позволяющие выделить наиболее распространенные подходы к пониманию сущности поликультурного образования. Обосновываются задачи и основные принципы поликультурного образования. Сущность поликультурного образования рассматривается как вид целенаправленной социализации студентов, обеспечивающий формирование социально-установочных и ценностно-ориентационных предрасположенностей студентов к межкультурной коммуникации и обмену.*

**Ключевые слова:** поликультурное образование, формирования, культурные ценности, различия, толерантность, воспитание.

#### **Bakhov I.**

#### **CULTURAL AND HISTORICAL BASIS FOR THE FORMATION OF MULTICULTURAL EDUCATION**

*The article focuses on the analysis of cultural and historical bases of formation of multicultural education. The author highlights the topicality of the problem, investigates the complex of historical and socio-cultural factors, as well as philosophical and pedagogical and psychological determinants that allow to identify the most common approaches to understanding the importance of multicultural education.*

Based on the above analysis is formed a vision of the essence of multicultural education for students, viewed as a form of socialization targeted on students and that provides at the cognitive level – learning patterns and values of world culture, cultural, historical and social experience of different countries and peoples; on the value-motivational level – creating social and value-orientation aptitudes of students to international communication and exchange, and the development of tolerance towards other nations, peoples and social groups; on the action-behavioral level – active social interaction with representatives of different cultures while maintaining their cultural identity.

**Key words:** multicultural education, formation, cultural values, differences, tolerance, education.

Подано до редакції 01.04.2015.

УДК 378.4 (430) (091)

© 2015

Гаврилук А.В.

## УНІВЕРСИТЕТСЬКА ОСВІТА НІМЕЧЧИНИ В КОНТЕКСТІ БОЛОНСЬКОГО ПРОЦЕСУ

У статті розглядаються особливості розвитку університетської освіти Німеччини другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. в контексті Болонського процесу. У статті розглянуто поняття класичного університету Німеччини, освітньої політики. Представлено основні нормативно-правові документи, які регулюють освітню політику класичних університетів Німеччини. Визначено основні вектори академічної мобільності студентів та викладачів класичних університетів Німеччини.

**Ключові слова:** університетська освіта; класичний університет; освітні реформи; Болонський процес; академічна мобільність.

**Постановка проблеми у загальному вигляді...** В умовах розвитку та трансформації університетської освіти Німеччини другої половини ХХ – на початку ХХІ ст. важливу роль займає приєднання до єдиного європейського простору вищої освіти в контексті Болонського процесу.

Болонський процес було ініційовано на європейському рівні 47 країнами Європи та впроваджено в Німеччині в 1999 році. Ця важлива реформа вищої освіти внесла кардинальні зміни в систему освіти європейських університетів та зумовила активну дискусію в наукових колах Німеччини. Одним із основних завдань цієї реформи було об'єднання зусиль наукової та освітньої громадськості й урядів країн Європи для істотного підвищення спроможності європейської освіти й науки [2, с. 2]. Із підписанням Болонської декларації Німеччина зобов'язалась до 2010 р. створити єдиний європейський простір вищої освіти, в якому студенти, викладачі та науковці перейшли на нову систему вищої освіти та можливості для тісної співпраці та необмеженої мобільності [2, с. 3].

### **Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми...**

Історико-педагогічні аспекти європейської, зокрема, німецької вищої освіти вивчали вітчизняні дослідники, серед них Н. Абашкіна, В. Байденко, М. Желуденко, Т. Голуб, М. Дужа-Задорожня, А. Завальнюк, Т. Зданюк, М. Кісіль, Н. Кришталь, М. Лещенко, В. Ломакович, Н. Махия, С. Некрасов, Л. Одерій, Г. Поберецька, М. Павлишина, С. Павлюк, Л. Сакун, О. Розказова, Н. Терентьева, Н. Удовиченко, Л. Чулкова, А. Ягрєва, М. Яремчук). Проблему розвитку університетської освіти Німеччини в контексті Болонського процесу досліджували провідні німецькі вчені, серед них Г. Баленберг (G. Ballenberg), Б. Гендрікс (B. Hendricks), Г. Гіплер (G. Gippeler), Х. Калерт (H. Kalert), Г. Квайсер (G. Kweiser), А. Келер (A. Keller), К. Керст (K. Kerst), К. Кьоніг (K. König), Ф. Ленхарт (V. Lenhart), Е. Майєр (E. Meier), Р. Ріхтер (R. Richter), У. Тайхлер (U. Teichler), Е. Тенорт (E. Tenorth), Ф. Цігеле (F. Ziegele).

Трансформації системи вищої освіти Німеччини у зв'язку з Болонською реформою, а саме перехід на систему "бакалавр-магістр" було ґрунтовно проаналізовано в дисертаційному дослідженні С. Манера (S. Mahner). Шляхи впровадження Болонської реформи до системи університетської освіти Німеччини було проаналізовано в дисертаційній роботі І. Кадлер (I. Kadler).

**Формулювання цілей статті...** Визначення мети статті зумовлено важливим науковим завданням – проаналізувати розвиток університетської освіти Німеччини в контексті Болонського процесу.

**Вклад основного матеріалу дослідження...** Згідно із положеннями, прийнятими на Берлінському саміті в 2003 р. було внесено зміни до болонської реформи вищої освіти. Зокрема, у вищій освіті має функціонувати система прозорих та порівнянних ступенів. До системи циклів освіти входить бакалаврат, магістратура, докторантура, а до системи ступенів (кваліфікацій) – бакалавр, магістр, доктор філософії (PhD) [3, с. 12]. Реформи в університетській освіті Німеччини було направлено на реструктуризацію університетів, зокрема підсилення мобільності студентів і викладачів, визнання дипломів та професійних кваліфікацій, розширення автономії університетів, тісна співпраця з провідними підприємствами Німеччини, пошуки нових ресурсів фінансування.

Класичні університети Німеччини поступово переходили на Болонську систему вищої освіти. Завдяки своєму автономному статусу, ректорат та сенат університету приймав самостійно рішення про зміну освітньо-кваліфікаційних рівнів. Університети Німеччини поступово перейшли з класичної системи "диплом", "державний